

ознайомити студентів зі своїми думками та розуміннями висловів відомих мислителів, письменників, педагогів, пояснити власну життєву позицію.

Також, на наш погляд, формуванню системи ціннісних орієнтацій сприяє проведення дискусій. Першокурсникам можна запропонувати такі теми: “Що важливіше: освіта чи зв’язки у житті людини?”, “Кращий викладач той, хто багато знає чи вміє грамотно викладати предмет?”, “У ВНЗ треба вчити всі предмети чи лише спеціальні?”, “Треба мати одного друга чи багато?”, “Треба краще знайомитися з людиною чи достатньо лише співіснувати з одногрупниками?”, “Треба надавати один одному допомогу чи кожен сам за себе?”, “Треба формувати дружню групу чи байдужу?”. При проведенні бесід та дискусій можна використати метод навіювання.

Висновки. Студенти однієї групи, які мають високий рівень сформованості ціннісно-орієнтаційної єдності легше вступають у спілкування один з одним, швидше налагоджують контакти, формують позитивні відносини. Важливо формувати ціннісно-орієнтаційну єдність студентської групи першокурсників як у процесі аудиторної, так і позааудиторної роботи.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Злочевська Л. Психологічні передумови розвитку самооцінки особистісних якостей сучасного фахівця / Л. Злочевська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 3. – С. 118–125.
3. Калашникова Л.М. Самореалізація особистості учня в позакласній виховній роботі : навч.-метод. посіб. для вищ. навч. пед. закл. / Л.М. Калашникова, Л.С. Рибалко, С.А. Гармаш. – Х. : ХНПУ, 2006. – 100 с.
4. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х. : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – ОВС, 2002. – 400 с.
5. На допомогу куратору академічної групи : метод. рекомендації. – Черкаси : ЧНУ, 2006. – 39 с.
6. Рубчевский К.В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация / К.В. Рубчевский // Общественные науки и современность. – 2003. – № 3. – С. 147–151.
7. Словник найбільш уживаних термінів з циклу соціально-філософських дисциплін / [за ред. к. ф. н., проф. Л.В. Гнатюка]. – Суми : Довкілля, 2008. – 523 с.
8. Смелзер Н. Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
9. Сокурная Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л.Г. Сокурная. – Харьков : Харьковский нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.
10. Сухинская Л.А. Пути совершенствования взаимоотношений в группах : учеб. пособ. / Лариса Андриановна Сухинская. – Днепропетровск, 1979. – 57 с.
11. Шевчук І. Психолого-педагогічні аспекти формування ціннісних орієнтацій першокурсників в умовах їхньої професійної адаптації / І. Шевчук // Вісник Львівського ун-ту. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 146–153.
12. Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н.Ю. Шемигон. – Х., 2008. – 21 с.

ПОЛЯКОВ А.О.

УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ЮРИДИЧНІЙ КЛІНІЦІ

Сучасний стан вищої освіти в Україні характеризується реформуванням змістового та методичного забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, приведенням нормативного базису у відповідність до вимог програмних документів Болонського

процесу. У цьому контексті актуальними є проблеми якісного оновлення змісту навчальних курсів, практичного спрямування фахової підготовки за напрямом підготовки “Правознавство”. Це зазначено в чинному законодавстві в галузі вищої освіти України: Законі України “Про вищу освіту”, Указі Президента України “Про Національну програму правової освіти населення”, рекомендаціях Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення.

Аналіз публікацій і досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про те, що останнім часом для викладачів, студентів, аспірантів і здобувачів видано ряд посібників, монографій, наукових праць з теорії та практики діяльності юридичних клінік в Україні та інших країнах світу. Серед них: праці російських учених В.В. Бойцовой, Р.Ф. Васильєва, Л.Д. Воєводіна, Л.А. Воскобітової, С.Л. Дегтярьова, Л.П. Михайлової та інших, у яких розкрито досвід і нормативне забезпечення діяльності юридичних клінік у Росії, організації правової підтримки некомерційних установ. Серед українських учених досвід роботи юридичних клінік узагальнено в працях М.В. Савчина, М.В. Менжул, В.В. Навроцького (м. Ужгород), А.О. Галай, В.В. Молдован (м. Київ), В.А. Єлова (м. Луцьк) [1; 4; 5]. Колективами викладачів і студентів-клініцистів Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та інших навчальних закладів узагальнено практику роботи юридичних клінік на базі цих навчальних закладів.

Наявні численні матеріали міжнародних науково-практичних конференцій, присвячені питанням юридичної клінічної освіти, шкіл і семінарів з прав людини в Україні та світі. Різноманітними є інформаційні джерела інформативного, аналітичного, методичного характеру, що подані на офіційних сайтах у мережі Інтернет, зокрема ресурси відкритого доступу: <http://pravo.prostir.ua/library/>; <http://www.lawclinic.ru/> та інші.

Водночас проведений аналіз засвідчує, що досі відсутні публікації, в яких було б розкрито організаційні та педагогічні умови ефективності юридичної клінічної практики в українських вищих навчальних закладах, методичні рекомендації для практичного навчання студентів юридичних факультетів за кредитно-модульною системою.

Мета статті – розкрити організаційні, педагогічні, правові умови ефективної роботи студентів у юридичній клініці як формі практично спрямованого професійного навчання.

Юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом “Правознавство”, створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів і передбачає формування професійно значущих умінь та навичок.

Юридична клінічна освіта може відбуватися у вигляді теоретичних лекційних занять, інсценування та моделювання професійних ситуацій на практичних заняттях у навчальних аудиторіях (наприклад, навчання

прийомів консультування клієнта), а також під час юридичної практики, коли клініцисти надають правові консультації, проводять інтерв'ювання клієнтів клініки [1, с. 21]. Досліджуване поняття включає безкоштовну роботу студентів під керівництвом викладачів з надання юридичної допомоги особам, які не можуть скористатися іншими видами допомоги.

Юридична клініка створює особливе середовище, в якому знання від викладача до студента передаються не в штучно створеній обстановці аудиторного заняття, а в середовищі професійного спілкування зі старшим та більш досвідченим колегою. Звичайно, таке середовище певним чином ускладнює роботу педагога, оскільки будь-які допущені помилки матимуть більш серйозні наслідки, ніж у навчальному середовищі. Крім того, різниться сам характер питань, які виникають у студента, адже відбувається процес переосмислення теоретичних знань крізь призму практики правозастосування.

У юридичній клініці викладач і студенти не обмежені формальними вимогами навчального процесу, тому допустимі дидактичні експерименти. Урізноманітнення методик дає змогу збільшувати обсяг навчального матеріалу, покращувати рівень засвоєння студентами програмового матеріалу з профільних дисциплін, успішно досягти мети навчального процесу – формування юриста-професіонала.

У результаті узагальнення практичного досвіду функціонування юридичної клініки “Феміда” на базі Інституту економіки та права Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди виділено три групи умов ефективної роботи студентів у юридичній клініці як формі практично спрямованого професійного навчання за напрямом “Правознавство”:

1) чітке правове регулювання юридичної клінічної освіти. Ця група передбачає узгодження нормативної бази діяльності юридичної клініки на міжнародному державному, регіону та внутрішньовузівському рівнях; визначення згідно з нормативами правового статусу юридичної клініки, студентів-клініцистів, викладачів-координаторів; розробка правил прийому клієнтів, режиму роботи, способів інформування населення про надання безкоштовної допомоги тощо;

2) гуманістичної спрямованості педагогічного процесу та організації практичної діяльності в межах юридичної клініки. Ця група умов передбачає реалізацію принципів гуманізації та гуманітаризації професійної підготовки, демократизації управління педагогічним процесом;

3) інтегрування організаційних форм, змістового та методичного забезпечення юридичної клінічної освіти в ході виробничої й навчальної практики, роботи студента над магістерською роботою.

Установлено, що правове регулювання юридичної клінічної освіти в Україні та світі забезпечено на рівні міжнародного законодавства Європейською конвенцією про захист прав людини. Цим документом визначено обов'язок держави щодо організації безкоштовних юридичних послуг у галузях сімейного права, включаючи справи про насильство в сім'ї; публічного

права, наприклад, про захист прав людини; приватного права, наприклад, про шкоду, заподіяну особі; законодавства про бідність, соціальне забезпечення або адміністративного законодавства (ратифіковано 11 вересня 1995 р.).

Наступним нормативом, що визначає роботу юридичної клініки, є Програма правової освіти населення України (2006 р.), яка закріпила право всіх громадян на набуття необхідного їм мінімуму правових знань. Однак варто вказати, що цією програмою не надано юридичним клінікам спеціального правового статусу.

Законодавчою базою для юридичної клініки в системі професійної освіти є Закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”. Діяльність юридичних клінік як самостійних громадських організацій відповідає положенням Конституції України, Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, Положенню про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення.

Вимоги до організації роботи юридичних клінік сформульовані в Стандартах юридичних клінік України (прийняті Асоціацією юридичних клінік України 16 листопада 2003 р., зі змінами й доповненнями 25 серпня 2006 р.), Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України (наказ МОН від 03 серпня 2006 р. № 592).

Юридична клініка, що створена при вищому навчальному закладі, діє відповідно до Положення, затвердженого керівником вищого навчального закладу. До Статуту вищого навчального закладу вносяться відповідні зміни. Створена юридична клініка може розробити та прийняти на загальних зборах Правила роботи юридичної клініки, які, по суті, є регламентом роботи клініки до найменших подробиць.

В Україні, на відміну від інших країн, є сприятлива законодавча база для того, щоб студент – консультант юридичної клініки міг як представник сторони потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача брати участь у судових засіданнях, вирішуючи при цьому дві проблеми: навчальну й соціальну правопросвітницьку. Варто нагадати, що ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України до осіб, які можуть бути представниками сторін у суді, поряд з адвокатами, відносить і інших осіб, допущених судом до представництва у справі. А ст. 52 Кримінально-процесуального кодексу України до осіб, які можуть бути представниками потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, поряд з адвокатами, близькими родичами, законними представниками, також відносить інших осіб, які можуть бути допущені за постановою особи, яка проводить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду [3].

Для ефективної роботи клініки, як підтверджує досвід, слід розробити комплекс документів, що визначають діяльність керівника клініки, членів (консультантів і слухачів), координують діяльність клієнтів клініки, даватимуть змогу узагальнити й систематизувати результати її діяльності, використовувати матеріали роботи юридичної клініки у змісті навчального курсу “Основи юридичної клінічної практики”. Ці документи можна поділити на установчі та процесуальні. Програмні (або установчі)

документи є актами, що регулюють усі внутрішні та зовнішні відносини, які виникають у зв'язку із заснуванням і функціонуванням юридичної клініки. Це базис, правова основа організації, згідно з якою відбувається діяльність юридичної клініки. До програмних документів клініки належать Статут юридичної клініки, Положення про юридичну клініку (проект розробляється студентами-клініцистами, приймається керівництвом ВНЗ). Цей документ регулює всі питання діяльності юридичної клініки як структурного підрозділу вищого навчального закладу, у ньому вказано вимоги до працівників – членів клініки, посадові обов'язки, права, умови набуття членства. Положення про юридичну клініку знаходиться у відкритому доступі для всіх клініцистів, слухачів і клієнтів юридичної клініки. Також до установчих документів належать рішення загальних зборів, обов'язкові до виконання. До процесуальних документів варто віднести вхідну анкету клієнта, зразки угоди про надання юридичних послуг, інші документи, що розкривають суть і хід розгляду справи, обґрунтовують вироблення позиції щодо справи та спосіб її вирішення.

Окремо треба сформулювати базу документів щодо організації роботи юридичної клініки, серед них – правила роботи в юридичній клініці. Це внутрішній документ, який закріплює порядок роботи клініки, порядок надання консультацій, права та обов'язки її членів. Правила розробляються на основі Типових правил роботи юридичних клінік, запропонованих Асоціацією юридичних клінік України, узгоджених з відповідними нормативами, що діють у США і країнах ЄС. Також важливим є Етичний кодекс юриста, положення якого є, як правило, частиною Правил роботи в юридичній клініці. Головна мета Етичного кодексу юриста – звернути особливу увагу працівників клініки на моральну, психологічну сторону роботи юриста. Документи внутрішнього розпорядку передбачають складання: списків членів юридичної клініки із зазначенням їх адрес проживання та контактних телефонів; списку викладачів, які допомагають консультантам; графіка чергувань консультантів і слухачів; вступних тестів, що свідчать про конкурсний відбір клініцистів; а також книгу скарг і пропозицій, журнал реєстрації справ; бейджи для працівників юридичної клініки, підписані головою та затверджені печаткою юридичної клініки.

Ефективність роботи студентів у юридичній клініці забезпечується послідовністю правового регулювання, чітким розподілом функцій діловодства між усіма членами юридичної клініки. Практика свідчить про те, що доцільно основні блоки документів стосовно роботи клініки й діяльності клініцистів ввести в електронні ресурси. Це спростить роботу з документами та дасть змогу раціонально витратити площу приміщення й часові ресурси клініцистів. Уся документація має бути оформлена державною мовою, грамотно, за правилами ділового мовлення.

Друга група – організаційні умови гуманістично спрямованого освітнього процесу, що передбачає реалізацію в юридичній клінічній практиці принципів поваги до права, законності й справедливості, визнання абсолюту людської гідності; спрямованості на захист прав і

свобод людини; гуманізму; об'єктивності; безоплатності надання правової допомоги; конфіденційності; компетентності та добросовісності. Вирішального значення в цій групі умов набуває розробка Етичного кодексу юриста, в якому висвітлено моральну, психологічну сторону роботи студентів юридичних факультетів у клініці.

Як відомо, якість педагогічного процесу забезпечується робочим навчальним планом і програмами лекційних занять, семінарів відповідних навчальних курсів. Гуманістичний характер теоретичних і практичних занять, самостійної роботи клініцистів забезпечується самим характером юридичної клініки, яка покликана надавати допомогу соціально незахищеним верствам населення. Переважно клініцисти залучені до вербальних видів пізнавальної та професійної діяльності. В організаційному аспекті гуманістична спрямованість виявляється, на наш погляд, у правильному визначенні кураторами максимальної кількості справ, які студент може опрацьовувати одночасно, способах контролю за роботою та навчанням студентів, які залучені в юридичну клініку. Організаційні умови впливають зі спеціалізації роботи юридичної клініки. Спеціалізація, вид впливає на загальну структуру та сприяє раціональній організації роботи юридичної клініки. Спеціалізація проводиться за галузями права, які вивчаються в ході професійної підготовки майбутніх юристів. У юридичній клініці можуть утворюватися секції цивільного, трудового, сімейного, пенсійного, житлового права, соціального захисту, цивільного процесуального, адміністративного, конституційного, земельного та екологічного, господарського, кримінального права тощо залежно від потипу й клієнтури.

В управлінській і координаційній сфері доцільно поширювати елементи сучасного менеджменту (технології організації приміщення, контролю за діловодством і документуванням, залучення до фінансування меценатів і спонсорів, створення інформаційної бази, налагодження контактів з іншими юридичними клініками, громадськими та просвітніми організаціями, проведення спільних семінарів, участь у міжнародних конференціях тощо).

Організація педагогічного процесу в роботі юридичної клініки передбачає планування теоретичних занять з викладачами (колективних та індивідуальних), розробку графіка практичного консультування й нормування витрат часу на роботу клініцистів з клієнтами. Зазначимо, що перевага роботи в юридичній клініці полягає в обміні досвідом викладачів, юристів-практиків та консультантів – студентів юридичної клініки, які мають спільний інтерес і спільну мету.

Важливим елементом організаційних умов успішної юридичної клінічної практики є організація ефективного зворотного зв'язку зі студентами з дотриманням таких вимог: повага студента (заохочувати студентів до правничої практики, формувати прагнення вдосконалювати професійні знання, уміння й навички), надання студентові можливості для самостійності (у ході юридичної клінічної практики студенти самостійно усвідомлюють свої досягнення та недоліки професійної підготовки;

викладач у юридичній клініці виконує консультативну й координаційну функцію) в оцінюванні роботи клініциста починати з визнання позитивних сторін, що додає студентам упевненості у власних силах, спонукає на досягнення вищих результатів.

Незалежно від того, працює студент в імітаційній чи реальній правовій ситуації, він вчиться практично, і викладання спрямоване на виявлення того, що цікавить і має значення для конкретного студента. У цьому плані оцінювання роботи студента має велике значення. Багато педагогів, які працювали в юридичних клініках, вважають, що доцільними методами оцінювання навчальних досягнень студентів-клініцистів є: спостереження за практичною роботою студента; визначення цілей і стратегій студента; роз'яснення студентові позитивних моментів та указівки, над чим варто ще працювати. Рекомендації викладача мають бути конкретними й чіткими. Якщо є можливість, студентові варто дати змогу відразу використати пропозицію викладача на практиці, “шліфувати майстерність” до бажаного результату.

Кожен студент, який є членом юридичної клініки, періодично готує звіт, у якому указує хід власних роздумів та розкриває послідовність роботи з клієнтом чи документом. Доцільно для об'єктивності в оцінюванні роботи клініциста враховувати результати звіту самого студента, анкети клієнтів.

Третя група умов передбачає освітню інтеграцію форм, змісту та методів навчання майбутніх юристів. Юридична клінічна практика відбувається після оволодіння циклами фундаментальних дисциплін, у період вивчення профільних курсів. Викладачі й студенти самостійно формують методичну базу, узагальнюють власні напрацювання. Керівництво університету створює можливості використання юридичної клініки як бази проходження студентами старших курсів виробничої практики.

У методичному забезпеченні відповідного теоретичного курсу акцент роблять на формуванні колективного рішення шляхом проведення дебатів, “мозкового штурму”, використання методик взаємонавчання, самонавчання, роботи в малих групах, рольових ігор, інсценування, демонстрування, моделювання життєвих і професійних ситуацій, організації спостережень, правового коментування, самооцінки студентами власних дій і дій одне одного, обговорення зразків письмових документів, зразків спеціальних відеозаписів, організації та проведення екскурсій, зустрічей з експертами, юристами-практиками, викладачами правових дисциплін, групового обговорення проблем, з якими стикалися самі студенти.

Варто зазначити, що успішна діяльність юридичної клініки великою мірою зумовлена активністю та ініціативою самих студентів. Їхнє прагнення зрозуміти й вирішити юридичну проблему, усвідомити, як саме працює правнича система, спонукає викладачів якісно та відповідально ставитися до проведення занять з інших дисциплін, актуалізує потребу міжпредметних зв'язків, сприяє реалізації принципів системності юридичної освіти, зв'язку теорії й практики підготовки за напрямом “Правознавство”, наступності та послідовності професійного навчання.

Під час аудиторних занять з основ юридичної клінічної практики широко використовуються інтерактивні методи навчання: евристичні методи (складання евристичних правил, виконання евристичних операцій – аналогія, узагальнення фактів юридичної практики, аналіз поведінки клієнта, евристична стратегія), методи послідовних наближень (складання плану дій, аукціон правдивих міркувань, поелементне відпрацювання ситуації, спрямоване мислення, гірлянди випадковостей і асоціацій), дискусії, аналіз казусів, робота в мікрогрупах, методи проблемного навчання.

Аудиторні заняття проводяться здебільшого у формі тренінгів, дискусій, засідань круглих столів, проблемних лекцій. Проблематика таких занять може бути різноманітною: правила проведення інтерв'ю з клієнтом юридичної клініки; опитування; аналіз справи й вироблення стратегії розгляду справи; консультування; практикування в техніці складання та ведення юридичної документації; практичне відпрацювання правил юридичної етики.

Безсумнівно, юридична клініка – це додаткове навантаження для студентів і викладачів. Однак саме робота юридичної клініки формує необхідну мотивацію студентів до самоосвіти, слугує дієвим стимулом для підвищення рівня їхньої успішності з інших дисциплін, покращення навчальної дисципліни, розширення наукового й професійного світогляду.

Інтегративна організація юридичної клініки передбачає спеціальну підготовку викладача до аудиторних практичних занять, систематичну перевірку куратором навчальної роботи студента і його роботу з клієнтом, сумісну роботу студентів у мікро- і синектичних групах, можливість систематичного консультування викладачів профільних дисциплін та фахівців-практиків. Успішність справ, що розглядаються в юридичній клініці, забезпечується великою кількістю часу, що відводиться на розгляд проблеми, усебічним аналізом чинного законодавства, координуванням роботи студентів професійними юристами, попередньою розробкою правових проблем у рольових іграх, наприклад, розігрування судового слухання [2, с. 34].

У юридичних клініках елементом соціально-педагогічної інтеграції справедливо вважати проведення бесід з юристами-практиками, представниками різних професій, пов'язаних з проблематикою занять у юридичній клініці. Це – судді, прокурори, адвокати, працівники МВС, адміністративних органів влади, учені. Своєрідними фахівцями можуть виступати громадяни, які раніше зверталися по юридичну допомогу чи самостійно вирішили правову проблему, навіть колишні звинувачені, засуджені. Корисним буде заняття, проведене за участю депутатів, активістів громадських організацій. Запрошені фахівці можуть стати активними учасниками будь-яких інтерактивних занять: дискусії, аналізу казусів, рольових ігор, соціальних проектів. Користь такої співпраці очевидна. Адже саме практики, очевидці можуть прокоментувати дії юриста-початківця, допомогти відпрацювати практичні навички, тим самим забезпечити ефективність інтеграції соціального й освітнього концепту юридичної клініки.

Висновки. Отже, викладене вище свідчить, що ефективність роботи юридичної клініки як форми практичного професійного навчання залежить від правового регулювання діяльності юридичних клінік на різних рівнях (формування комплексу програмних документів, що визначають статус і роботу юридичної клініки, полягають у дотриманні чинного міжнародного й національного законодавства, узгодженні з нормативами, за якими організується навчально-виховний процес у ВНЗ), здійснення широкої інтеграції організаційних форм, змісту та методів професійної підготовки майбутніх юристів (реалізація колегіального підходу), гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, зокрема контролю й оцінювання роботи клініцистів (реалізація принципів гуманізації, гуманітаризації та демократизації управління освітнім процесом у ВНЗ).

Подальшої наукової розробки та узагальнення методичного забезпечення потребують питання міжуніверситетської співпраці в організації юридичної клінічної освіти.

Література

1. Михайлова Л.П. Организация и управление в юридической клинике: Опыт практической деятельности в современной России : учеб. пособ. / Л.П. Михайлова. – М. : Юрист, 2003. – С. 34–45.
2. Жалинский А.Э. Профессиональная деятельность юриста: Введение в специальность / А.Э. Жалинский. – М. : Юрист-М, 1997. – С. 112–134.
3. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
4. Центр практичної підготовки і захисту прав людини. Навчально-наукова лабораторія практичної підготовки юристів. Юридична клініка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalclinic.ru/about/history/>.
5. Юридическая клиника: опыт практического обучения юристов : учеб.-метод. пособ. / [А.В. Байков, А.В. Васильев, Л.А. Воскобитова и др.] ; Амер. ассоц. юристов. – СПб. : Равена, 1999. – 366 с.

ПРИХОДЧЕНКО К.І.

ВПРОВАДЖЕННЯ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ВНЗ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК УМОВА ВХОДЖЕННЯ ДО ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Створення єдиного Європейського освітньо-виховного простору вищої освіти викликана рядом причин соціально-економічного, політичного, інноваційно-освітнього спрямувань.

Це питання вивчали І.І. Бабін, Я.Я. Болюбаш, В.В. Грубінко, В.Г. Кремінь, М.Ф. Степко, В.Д. Шинкарук [1–4]. Спираючись на нормативно-правову базу, документи, фактичний матеріал, вони розкрили основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу як напрям зближення в єдиному освітньому просторі. В.С. Журавський, М.З. Згуровський показали головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти [5]; Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, В.М. ЧИСТОПАЛОВ, Є.Є. ЩЕРБИК, Г.Т. УРАЗБАЄВА, О.Г. ВЕЛИЧКО, В.В. ЯБЛОНСЬКИЙ, К.В. КОРСАК, Г.В. ЩОКІН, Б.Л. ВУЛЬФСОН детально описали здійснення навчального процесу за Болонською системою, проходячи певні цикли, ступені, одержуючи кредити [6–13], О.В. Долженко додає основні положення Сорбонської декларації в рамках Болонської системи навчання